

YUBİLEYLƏR

Filoloji düşüncəmizin filosofu

Əlizadə Əsgərli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: alizade.asgerli@gmail.com

Rəhim Əliyev-70

Rəhim Nadir oğlu Əliyev filoloji elmimizin seçkin simalarından biridir. O, tanınmış tədqiqçi-ədəbiyyatşünas və nəsiridir. 1950-ci il noyabrın 6-da Bakının Ramana qəsəbəsində dünyaya gəlmiş, 198 sayılı orta məktəbdə oxuyub, BDU-nun filologiya fakültəsini bitirib (1969-1973), zabit rütbəsilə motopiyaada bölməsində hərbi qulluqda xidmət edib (1973-1975).

İlk mətbuat rəyi AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yaşar Qarayevin "Səhmamiz və müasirlərimiz" ("Azərbaycan gəncləri" /1973/) kitabı barəsində olub. İlk kitabı isə "Poeziyanın kamilliyi"dir (1982). 1975-ci ildən AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda işləməyə başlayıb. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində ədəbi işçi (1976-78), təhqid və ədəbiyyatşünaslıq şöbəsinin müdiri (1978-1985), Prezident Aparatında məsləhətçi, Teleradio şirkətində sədr müavini işləyib (1990-91). C.Cabbarlı Fondunun sədri seçilib (1994-cü ildən). Alim hazırda AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsinin baş elmi işçisidir (1996-cı ildən). "1970-ci illər lirikasının inkişaf meyilləri" mövzusunda namizədlilik (1983), "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü: metod, üslub, yanr" mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə edib (1996).

Tanınmış alim ədəbi təhqid və ədəbiyyatşünaslıq, həbelə, nəsr və publisistika ilə məşğul olub. Türkdillli hərufi məntələrdə məzhəb təlimi, dilin yazıdan törəmə olması barəsində fikir, həbelə, sözün semiotik işarə sisteminin ədəbi struktura təbiiqi nəzəriyyələrinin müəllifidir.

Nüfuzlu tədqiqatçının əsas elmi kitabları: "Poeziyanın kamilliyi" (1982), "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü" (1989), "Dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz" (1997), "Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü" (2006), "Taleyin sözü" (2008), "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" (2008, 2012), "Sözün mifi" (2011), "Cavidanname" (2016), "Nəsimi nədən ənhəqə dedi" (2020) əsərləridir.

Rəhim Əliyev tədqiqatlarında demək olar ki, fərdi predmeti öyrənmiş, kifayət qədər geniş tələkkür və idrakda problem-mövzulara nəzəri baxış ifadə edir: sözün mifi, dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, sufilik, hüruflilik, ədəbi-nəzəri fikrin tarixi və s. Ədəbi-fəlsəfi şəxsiyyət (Nəsimi, Nəsimi, Cabbarlı və s.) problemlərini qaldıranda belə geniş tarixi dövrlərin məcrasından ədəbi obyektə nüfuz edir. Adətən bu, onun elmi-fəlsəfi erudiyasının genişliyi və tələbindən irəli gəlir ("Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü", "Taleyin sözü", "Cavidanname", "Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü" və s.).

Nəzəriyyəçi alimin namizədlilik işi poeziyadan, doktorluq işi dramaturgiyadan, monoqrafiyaların mifdən, mifologiyadan, sufilikdən-təsəvvüfdən, hüruflilikdən, məqalələrlə XIX-XX əsr maarifçiliyindən olub. Yəni Rəhim müəllim Azərbaycan ədəbiyyatının uzunməsrlik tarixi mərhələlərindən, nəzəri-fikrin təşəkkülü, inkişafı və müasir mənzərəsindən yazıb. Təhqidçiliklə, təhqid tarixi ilə də məxsusi məşğul olub. Yəni Rəhim Əliyev tanınmış tədqiqçi-ədəbiyyatşünasdır, ədəbiyyatşünaslıq elminin təhqidçi ilə məşğul olan nüfuzlu tədqiqatçısıdır. O, XIX-XX əsrlərin ədəbiyyat tarixi və şəxsiyyətlərini həm də Cənubi Azərbaycan olaraq öyrənib və təbliğ edib. Alim Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında nöinki məqalələr yazıb, həftə, "Taleyin sözü" adlı kitabının üçüncü hissəsini ədəbi-tarixi bir problemə-XIX və XX əsrlər Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqinə həsr edib. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı Rəhim Əliyevin xalqımızın tarixi təleyi, tarixi yaddaşı və vətən əxlaqı haqqında monoqrafiyasıdır. Monoqrafiyanın önəmi – "Bütövlük rəmzi" adlı başlanğıcı problemə proloq kimi səslənir.

"Poeziyanın təbiiyi" (Bakı, Yazıçı, 1982, 91 s.) monoqrafiyası Rəhim Əliyevin ilk tədqiqat əsəridir. 1970-ci illər poeziyasının tədqiqinə həsr olunub. Xalq yazıçısı, təhqidçi və ədəbiyyatşünas Elçin bu əsəri "mənsüb olduğu gənc təhqidçilər nəslinin ilk kitablarından" hesab edib. Aydın, Kamal Abdullayev, Kamil Vəliyev, Nadir Cabbarov, Vaqif Yusifli, Şirindil Alişanlı, İlham Rəhimli, Nizaməddin Şəmsizadə, Qurban Bayramov, Əsəd Məmmədov, Sadiq Elçanlı, Rahid Xəlilov həmin ədəbi prosesin fəal iştirakçıları olub. Elçin yazır: "R.Əliyev Azərbaycan təhqidçilərinin bu yeni nəslinin nümayəndəsidir və onun ədəbi düşüncələrində, bədiiyətə münasibətində, onu qavramasında həmin nəsil üçün xas olan bədii-estetik meyarlar və prinsiplər təhlilləri, araşdırmaların əsasını təşkil edir. Rəhim nəzəri ədəbiyyatın, Camal Yusifzadə, Çingiz Əlioğlu, Məmməd İsmayil, Səbir Rüstəmxanlı, İsa İsmayilzadə, Vaqif Nəsimi kimi şairlərin sənətkarlıq axtarışlarını: sənətdə müasirləyin ənənəvi potensiyası, aparıcı meyillər, poetik konkretlik, təbiətə yeni poetik qayıdış, poeziyada təbiiyin mayasında duran təbiət, könd mövzuların gəlişi, lirikada intimlikdən bəşəriyyətə və müdrikiyyəyə bağlar, 1980-ci illər şeirinə keçidə eksperimentlər və nəticələri ilkin görüb və qiymətləndirib.

1970-ci illərin poetik axtarışları bədii keyfiyyət və sənətkarlıqla bağlı olub (R. Rəhim düşünmə, üslub, forma, bir sözlə, sənətkarlıq axtarışları sahəsində - yeni bir mərhələnin qabanq əlamətləri). Müəllif yazır: "Əgər ənənə həqiqətən ənənədirsə, yeni təbi inkişaf yolu keçmişdirsə, böyük və sanballıdırsa, onu heç bir nihilizm ləkələriylə horatmadan sala bilməz. Ənənə o şeydir ki, bütün nəsilərə lazım olur... Füzüli də, Şekspir də, Mirzə Cəlil də hələdir".

Rəhim Əliyevə görə, "hər bir eksperiment müəyyən mənada, müəyyən ənənə ilə bağlıdır, bu və ya digər dərəcədə müəyyən ədəbi zəmində meydana çıxır... eksperimentlər, axtarışlar bədii tələqqinin əsas mənbəyidir...Axtarılıq, eksperimentçilik ruhunun zəifləməsi, aradan qalxması ədəbi fikrin daxili hərəkətinin dayanması deməkdir." Tədqiqatçı: "Forma gözəlliyi, forma bədiiyi qurtarılanda poeziya da qurtarılır... 60-cı illərdə forma sahəsində sərbəstlik qıvvalınıb. Müəyyən ideyanı ifadə etmək üçün mütləq fikri formaya salmaq yox, fikrin formasını tapmaq lazımdır". -deyə yazıb.

Alim hesab edib ki, 1960-cı illər dövrlərinin, şeir texnikasının, söz düşüncəsinin, sözlə rəftar sənətinin yeni bir mərhələsi olub. Poeziyada fikrin meydanı daha da genişləndirib, düşüncə tərzini yeniləşib, elastikləşib, danışıq dili hesabına daha da zənginləşib, canlı həyatın gündüzlük həqiqətləri ilə bağlılıq, sözün həm geniş, həm də müstəqil mənasında həyatilik qıvvalınıb. Bunun bu proseslərin heç biri şeirin forma xüsusiyyətlərinə təsirsiz qalmayıb. Xüsusilə, 1960-cı illər nəslə öz öz duyğusu ilə diqqət çəlb edib.

Rəhim Əliyev şeirimizə 1960-cı illərdə gələn şairləri yeni - üçüncü nəsil hesab edib. Onların yaradıcılığının başlıca yeniliyi əsərlərindəki lirik düşüncənin konkretliyi, ayatlılığı xüsusi meyində təzahür edib. Lirik düşüncənin həyatiliyi, konkretliyi, aparıcı meyilləri, təmsilçiliyi Əli Kərim poeziyası ilə bağlı olub, ədəbiyyatda yeni hadisəyə çevrilib. Poetik istedadla həyata baxış, onu qavramanın özünəməxsusluğu və dorinliyi, müasirizmin mənavi əlaməti 1970-ci illər şeirimizin bədii keyfiyyətində, dərin ictimai-siyasi və vətəndaşlıq məzmunu ilə aşılanmış lirik qəhrəmanın simasında görünüb. Müəllif müddəə verib ki, "təbiətə insan mənaviyyatına xas olan sifətlər şamil etmək, onun haqqında hissi və duyğusu olan vətəndaşlıq miasir şeirimiz üçün çox səciyyəvi" olub.

Rəhim Əliyevin "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü" monoqrafiyası müəllim "Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təkamülü: metod, üslub, yanr" mövzusunda doktorluq dissertasiyası əsasında hazırlanıb. Monoqrafiyada müəllimin "Cəfər Cabbarlı" oçerki, "Od gəlmi"ndə peyğəmbərlik və antiutopiya", "Cəfər Cabbarlı inqilablar dövründə", "Cəfər Cabbarlı kimdir", "Cabbarlı üslubu və görünməyən C.Cabbarlı" (sənədli ssenari) bölmələri verilib. Göründüyü kimi, bölmələr problematik olub xronoloji ardıcılıqla Cəfər Cabbarlı irsini səciyyələndirib - bu irsin yeni ədəbi-tarixi mərhələ olduğu, "sosial satira ilə məşğul olan Azərbaycan realizminə bir sıra yeni mövzu və problemlər gətirdiyi", "Azərbaycan realizmini dünya realizminin ən müasir axtarışları səviyyəsinə qaldırdığı əsaslandırılıb. Tədqiqatçı Cəfər Cabbarlı yitirən ictimai mühiti, onun ha-

yatının əsas faktlarını, səbəb və nəticələrini aydınlaşdırıb, sənətkarın təsirləndiyi ədəbi ənənə və istiqamətləri, hekayələrinin üslub xüsusiyyətlərini, yaradıcılığında romantik və realist ortaqlaşmağın müəyyənəndirib, fərdi haqiqət axtarışının, milli problem (romantizimə bəkk etməli olduğu) ideyasını, sevgi azadlığı konsepsiyasını, qəhrəmanların fərdi özünütəsdiqi ilə cəmiyyət toqquşmasını, yaradıcılıq metodundakı gerçəqliyə konkret tarixi münasibəti, ədəbin maarifçi estetikə mövqeyini, ümumiləşdirmə, tipikləşdirmə və personajların xarakterindəki realizmi, realizmlə romantikasının vahid bədii üslub paralelliyini, təndiqi realizmə münasibət mövqeyini, sosialist realizmindəki bədii inikas üsulu və prinsiplərinin tarixi mövzulara tətbiqini, yeni tipi insan surətlərini və qadın taleyini, ədəbiyyatın Şərqi kontekstindən qaçma, Qərbi kontekstində meyllilik məsələlərini analiz edib. C.Cabbarlı üslubunun səciyyəvi fərdi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarıb.

Alim monoqrafiyanın *"Od gəlini" nında peyğəmbərlik və antiutopiya* bəlməsində üç qüvvəni: din, zor və altunu – şəxsi maraqların başlıq tarixinin səciyyəvi bünövrəsi olduğu qonağını ifadə edib. *"C.Cabbarlı inqilablar dövründə"* – növbəti bəlmədə R.Əliyev *"Ədirnə fəthi"*, *"Trablis müharibəsi"* və *"Bakı müharibəsi"* kimi əsərlərinin millilik və türkçülük amilinin təəcəssümü kimi dəyərləndirib.

Monoqrafiya müəllifi Cəfər Cabbarlı üslubuna xüsusi bir bəlmə həsr edib və elmi-nəzəri müddəalarını söyləyib: *bədii yaradıcılıq metodu, onun müəyyənləşdiriyi bədii üslub, qəhrəmanların həyatı yaradıcı, fəal münasibəti, sosial haqiqəti ümumiləşdirmə, açıq realist maarifçi tendensiya, fərd və cəmiyyət əksliyinin romantik bədii həlli, hətta, yaradıcılığında publisistik üslub, açıq sosial-siyasi tendensiya* kimi elmi anlayış və mühakimələr xeyli əqli nəticələr doğurub.

Tanınmış alimin *"Ədəbiyyatımız, tariximiz, dilimiz: son 2 on ilimiz (70-80-ci illərin ədəbi-ictimai prosesini)"* kitabı (1997) 1970–1980-ci illərə aid icmallar, ədəbi portretlər və azərbaycançılıq ideologiyası mövzusunda məqalələr toplusudur.

1970-1980-ci illər ədəbi prosesinin icmal təzislərini belə görüntüləşdirmək olar: – Ədəbi prosesin təkə ümumi problemlər baxımından yox, həm də ayı-aynı aparıcı simaların fərdi axtarışları səviyyəsində öyrənilməsi; Problemi janr, üslub və forma bütövlüyündə öyrənməyin səmərəli yolu; Epik fabula və süjet ünsürlərinin müxtəlif formalarda dəvənəsi; Təbiətin poeziyasında poeziyanın təbiiyi;

– Eksperimentlərin şeirin yeni mərhələsinə yol açması, sənətkarlıq axtarışlarının yeni mərhələsi; 1960-cı illər poeziyasındakı eksperimentlərin 1970–80-ci illərə keçidləri, forma, üslub və ovqat axtarışlarının ədəbi mühitdə doğurduğu qızğın mübahisələr; 1960-cı illərin poeziyası ilə bədii inkişafda yeni mərhələnin başlanması; Forma sərbəstliyinə doğru artım, sərbəst şeirin spesifik forması və forma sahəsində sərbəstliyin qüvvətlənməsi;

– Cənub mövzusu (S.Rüstəm, B.Azəroğlu, Ə.Tudə, S.Tahir); Müharibə mövzusu (C.Novruz, Ə.Salahzadə, G.Fəzli, İ.Sməyilzadə, M.İsmayil); Müasir mövzu (T.Bayram, Ə.Elbrus, F.Qoca); habelə, Vətən, torpaq, təbiət, məhəbbət mövzularında motiv, ifadə və əhəng təkrarlılığı; və s.

– Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasına fərdi yanaşma; Konkretlikdə sadəlik (H.Arif, N.Xəzri, Qabil); illərin uğurlu şairlərinə (N.Həsənzadə, M.İsmayil, Ə.Kərim) təndiqi baxış; Poetik təfəkkür və üçüncü ədəbi naslin estafeti (Ə.Kərim, C.Novruz, N.Həsənzadə, M.Araz, F.Qoca, F.Sadiq, T.Bayram və s.); Bədii konkretlik, poetik eksperimentin sayı və sanbalı, intuitiv deyim tərzii, assosiasiya, ifadə sıraları (V.Bəhmonli, V.Cəbrayilzadə); Adiləyin böyük poeziyası – Əli Kərim; 1970-ci illərin poetik hadisəsi: üslub perspektivliyi; Obraz yığcamlığı, ifadəliyi, təsiri ekspressivlik; Yaddaşın izləri (*"Xəbər gözləyirəm"* 1979) kitabı – Sabir Rüstəmoxanlı; Söz səhrkanı (*"Qəm dəfəri"*, *"Salatun"*); poeziyanın müdriklik zirvəsi – Nəbi Xəzri; Yaddaş hasarı (*"Yerdən göyə ümid"*), şeirlərin fikir sırası boyu – Fikrət Sadiq;

– Müəlliflərin sadə və obrazlı danışmaq, söz seçmək, onu təzə məqamda işlədib parlatmaq, danışdırmaq bacarığı; Həyat müşahidələrinin ümumiləşdirilməsi; Qüvvətli fantaziya və bədii mənalıdıranda mətləbin təmkinli söz açımı; poetik müdrikliyi; İnsan təbiətindəki işıq, xeyirxahlıq;

– Professionalıq və istedad (1978-ci ilin hekayələri, "Astana"), orijinal kompozisiya, sanbalı bədii dil, səviyyəli intellekt – Y.Səmədoğlu; Həyata baxışın orijinallığı (Afaq Məsud, M.Sü-

leymanlı, Şahmar, Vaqif Nəsimi, Seyran Səxavət, İntiqam Mehdi, Tofiq Qəhrəmanov, Əli Həsənov, Aslan Qəhrəmanov, Zeydulla Ağayev, Mənzər Eynullayeva);

– 1977-ci ilin yazıları (Mövlud Süleymanlı, Şahlar, Ceyfəddin Dağlı, Fikrət Qoca, Kamal Aslanov, Nəmət, Aydın Tağıyev, Ramiz Rövşən); Təkə istedad bas etmir (Çingiz Aytmatov, İsa Hüseynov, Elçin, Çingiz Hüseynov, İlyas Əfəndiyev, Yusif Səmədoğlu, Seyran Səxavət, Afaq Məsud, Şahmar, Əli Əmiro, Saday Budaqlı); *"İstedadın həyatiliyi"* (Fərman Kərimzadə, Ə.Həsənov, Şahmar, Dilsuz, Vaqif Nəsimi); Yaxın və əlçatmaz müasirlik (M.Süleymanlı, Nurəddin Mirzayev, Məmməd Oruc, Səfər Əlişarlı);

– Bəraət ola bilməz (*"Sənköynəklə Valehin nağlı"*) – İlyas Əfəndiyev; Həyatın altıncı mərtəbəsi (*"Bəsmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"*) – Anar;

– Bir kitabın işığı ("Bir görüşün tarixəsi") – *"Dünyada qatarlar gədiridi"* – Elçin; Çəpərlər ürəkləri də uzaqlaşdırır (Altıncı kitab, povest və hekayələr) – Çingiz Hüseynov; Seyran Səxavətin *"Dar köynək"* kitabı, İsi Məlikzadənin *"Yaşlı gəcə"*, Məqsud İbrahimbəyovun *"Bir az bahar səadətii"*, *"Bitməmiş məhni"* kitabları haqqında;

– Taleyin yazıları (*"Daşlı bulaq"*, *"Sədaqət"*) – Süleyman Vəliyev; Həyatla təmas, təmizlik işığı ("İlk təkən", "Günəşə san gədəndə", "Daxıxan şəhər" povestləri) – Sabir Azəri; – Nəsr sənətkarlığı və təndiq. Son 3-4 illin nəsr sənətkarlığına təndiqi münasibət ("Nəsr və zaman") – Akif Hüseynov; Aydın, Kamal Abdullayev, Kamil Vəliyev, Sorxan Abdullayev, Vaqif Yusifli təndiqi (Mövlud Süleymanlıın, Vaqif Nəsimin nəsrini).

Səməd Vurgun haqqında *"Böyük idealları təənnümü"*, Mirzə İbrahimovun 10 cildliyi (1978-83) münasibətilə *"Xalq təleyi zirvəsində"*, M.C.Cəfərov haqqında *"Müəllimin müdrikliyi"*, M.İbrahimbəyovun *"Ondan yaxşı qardaş yox idi"*, *"Bayuqş gəlmədi"*, *"Kərgədan buynuzu"*, *"Günlərin bir günündə"* əsərləri haqqında *"Qəhrəmanın gücü və gücsüzlüyü"*, Kolumbiya yazıçısı Qabriəl Mərkəsini 1982-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülməsi münasibətilə *"Yüz ilin tənhaliği"*, *"Patriarxin payızı"*, *"Gözələnən bir qatılın tarixəsi"* əsərləri barəsində *"Fərd və tarix"*, Çingiz Aytmatovun *"Əsrənd uzun gün"* romanı haqqında *"İnsan yaddaşı və azadlığı"*, Çingiz Hüseynovun *"Molla Nəsirəddin"* əsərlərinə bağlı *"Məhəmməd, Məmməd, Məmiş"* və *"Fətəli fəthi"* əsərləri haqqında *"Yazıçı şəxsiyyəti"* məqalələri *"Ədəbi portretlər"* bəlməsində verilib.

Ədəbiyyatşünas-alim kitabının axırncı bəlməsini *"Azərbaycançılıq: dünən, bu gün, sabah"* adlandırın. Buraya *"Gücümüz birlikdədir və ya müxtəlifliyin zənginliyi"*, *"Calilizm yolu və ya salavat gücü bağlıdır"*, *"Müstəqilliyimiz və islam"*, *"Ana dili – söz və qayğı"*, *"Əlifba məsələsi və ya millətin oyanması"*, *"İşğal edilmiş torpaqların təleyi və N.Nərimanovun təcrübəsi"*, *"Azərbaycanın geostrateji mövqeyi və ya ABŞ–Rusiya qarşdırması nədir"* məqalələri daxil edilib.

"Gücümüz birlikdədir və ya müxtəlifliyin zənginliyi" məqaləsində – Ş.İ.Xətai dövründən özü bəri təleyimizin əsas məsələsi olan milli birlik ideyasını, *"Calilizm yolu və ya salavat gücü bağlıdır"* məqaləsində 1990-cı illərin ağır iqtisadi şəraitini, siyasi bohranları, *"Anamın kitabı"* doktrinəsini, azərbaycanlılıq təlimini, Calilizmi – Azərbaycanın heç bir xarici müttəfiqə ifrat meyl etməməsi, Rusiya, Türkiyə və İran arasında həyatı zərurət olan tənəsüb qorumaq çağırışlarını yada salıb.

"Müstəqilliyimiz və islam" məqaləsində – islamı milli-etnik köklərimizdən gəlməyən bir hadisə adlandırılana etiraz olunub. Hazırkı demokratik prosesdə milli və dini köklərimizə qayıdış, Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin islamla bağlı tərəfləri yenidən nəzərdən keçirilib. Müəllif onu narahət edən digər məsələləri ideoloji olaraq *"Ana dili – söz və qayğı"*, *"Əlifba məsələsi və ya millətin oyanması"*, *"İşğal edilmiş torpaqların təleyi və N.Nərimanovun təcrübəsi"*, *"Azərbaycanın geostrateji mövqeyi və ya ABŞ–Rusiya qarşdırması nədir"* adlı məqalələrində xarakterizə edib.

Rəhim Əliyev müasir ədəbiyyatımızla yanaşı, klassik ədəbiyyatın təndiqi ilə də dərinəndən məşğul olub. *"Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü"* alimin qiymətli monoqrafiyalarındandır. Rəhim müəllim dinlərin tarixini, dini kitabları, İncili, Qurani-Kərimi dərinləndirib. Monoetist məğzli problemlərdən yazır. Lakin ondan soruşanda ki, bu qəddər dini mənbələrə maraqlı göstərməkdə qəsdin nədir, – filosoflar kimi idealist və ya materialist mövqeyini ifadə etmək istəyirsən? Cavab verir ki, mən dinlərin təriqət və məzhəblərinə ədəbi-nəzəri, fəlsəfi-estetik olaraq yanaşırıq,

bu mənim fəlsəfi-idraki marağımın təzahürüdür. Axı hələ orta məktəb illərindən filosof olmaq istəyirdim. R.Əliyev ideal bir vəcdlə yazmasına baxmayaraq, dünyagörüşcə özünü materialist kimi dəyərləndirir. Elmin və dinin tarixini sadəcə araşdırır, bu, onun təlim-tədris missiyasından, mömin kimi yaradıcı təbiətindən irəlİ gəlir, yaxud ibadət vərdişlərinin əməli-praktik nəticələri də deyil. Nə etmoli? Doğrudan da, Rəhim Nadir oğlu Əliyev sadəcə filosofdur, mütəfəkkirdir, din tələmələrinin bir maraqlı müəllimidir. Yazdığı qiymətli kitablar da – *Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. (Qazi Bühranəddin və Nəsimi divanları əsasında)*, *“Cavidannamə”* (2016), *“Nəsimi nədən ənalhaq dedi”* (2020) əsərləri bunu aydın təzahür etdirir.

Birinci kitabın özü iki kitabdan ibarətdir: *Nəsimi və Qazi Bühranəddin kitabları*. Birinci kitabda *Nəsimiyə nəzərən klassik dini üslubun təşəkkülünü* aydınlaşdırın səbəb və nəticələr göstərilir. Yəni türkdillli klassik dini üslubun əsasında islami mətnlərin fars və ərəb dillərindən təbdi və tərcümə dayandığı, poeziyada islami mədəniyyətdə monoteist mətn ənənəsinin olduğu, sufilik və hürufilik, incilin islami əhkami, monoteizmdə Allah-insan əhkami, *Nəsimi poeziyasında Allah-mömin münasibətləri*, hürufi mərcə anlayışı və onun mistik aynınlı, klassik dini üslubun tarixində Nəsiminin yeri və Nəsimi mətnlərinin təleyi təhlil predmeti götürülür.

İkinci kitabda *Qazi Bühranəddinin* divanından, onun klassik dini üslubun təşəkkülündəki rolundan, habelə, ilk sufi dərvişlərin bu səhadəki xidmətlərindən bəhs edilir. Yəni Rəhim Əliyev problemin tarixindən, Qazi Bühranəddin divanında təzahür etmiş ilk türkləşdirilmənin ibtidai məsələsindən, onun bədi üslubu və ləhçə fərqlərindən, *“dəftərlər”* sırasının klassik dini üslubun təşəkkülündə dəyərlərindən, habelə, şair Əli, Şair Həsən, Şair Əhməd Heyranm dəftərlərindəki afonistik üslubdan, rübai və tuyuqlardan, Qazi Bühranəddin divanından, ədəbi dil tarixinin təzahüründən, *Nəsimi və Haqiqi* divanlarından işlənmiş hürufi terminlərdən, filoloji məktəblərdən şərhlər və izahlar verib.

Rəhim Əliyev orta məktəbdə oxuyanda filosof olmaq istəyibsə də, BDU-nun filologiya fakultəsini bitirəndən sonra ədəbi tənqidlə məşğul olubsa da, o, alim, jurnalist, tənqidçi, ədəbiyyatşünas və tərcüməçi kimi fəaliyyətində daha çox zəmanəsinin zəngin idrak sahibi, mütəfəkkir düşüncəli alimi kimi tanınıb.

Rəhim Əliyevin *“Cavidannamə (monoteizmin IV kitabı)”* əsəri düşüncəlişə və Şərq filologiyasında hürufiliyin əhkam sistemini araşdırın ilk monoqrafik tədqiqatdır. Əsərin birinci fəslində Fəzlullahın ilahi kəlimə əhkami, ikinci fəslində Adəm əleyhis-səlamın allahlığı haqqında əhkamlar sırası öyrənilir. Üçüncü fəslində *“Cavidannamə”*nin müəllifi Fəzlullah Nəimi Astrabadinin (1340-1394) dincilik görüşləri, bu görüşlərin bəzi müasir baxışları işıqlandırılıb. (*Annotasiyasından*).

R.Əliyevə görə, hürufilik əksər Azərbaycan alimlərinin yazdıqının əksinə olaraq təriqət deyil, islamları müəyyən fərqlər olan ayrıca bir məzhəbdir. Heç kəs hürufiliyi ayrıca etiqad kimi qəbul etməyə hazır olmayıb. Alim bu səbəbdən kitabında hürufiliyi təriqət yox, məzhəb kimi dəyərləndirib. Bu baxımdan alim öz fikir təərəfdarını göstərib: Salman Mümtəzi, – Bakıda Nəsiminin divanını buraxıb (1926). Azərbaycan hürufişünaslığının əsasını qoyub, kitabə müqəddimə yazıb O, Fəzlullah Nəimini hürufilərin Allahı saydığına açıq yazıb. İkincisi, Məhəmmədəli Təribiyətdir ki, *“Danışməndani-Azərbaycan”*da Fəzlullahın öz allahlığına işarə edən rübaisini verib. Üçüncü hürufişünas Mirzə Abbaslı *“Nəsimi”* adı məqalələr məcmuəsində hürufiliyi məzhəb kimi təqdim edib, Nəsiminin *“Mən müsəlman olmazam”* qəzəlini ilk dəfə çap etdirib. Bu qəzəldə islamlı hürufiliyin fərqləri ifadə olunub.

Şərhçi Fatih Usluərin buraxdığı *“Cavidannamə”*nin türkcə tərcüməsi olan kitabı (*2012, Tərcüməçi Dərviş Murtəza*) 2016-cı ildə monoqrafiya halında çap etdirib.

“Təleyin sözü” (2008), *“Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”* (2008, 2012), *“Sözün mifi”* (2011) elmi-nəzəri tədqiqatlarıdır. *“Təleyin sözü”* R.Əliyevin ikinci ədəbi tənqid kitabıdır. Birincisi *“Ədəbiyyatımız, tariximiz, dilimiz”* dir.

İkinci kitabda alimin *ədəbi prosədə aid məqalələri, ədəbi-portretləri, müsahibələri, rəyləri və icmalları, nəzəri mövzuda iki məqaləsi, habelə, iki monoqrafiyası: “Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq təzahürü”* və *“Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı”* tədqiqat əsərləri toplanıb. Hamısı problematiktir. *“Nə üçün tənqid yoxdur”* məqaləsi Azərbaycan yazıçılarının VIII qurultayı ətrafında yazılıb,

sovet dövrü ədəbiyyatımızın təşəkkülü, tarixi mərhələləri, metodologiyası və şəxsiyyətləri haqqındadır. Məqalədə poeziya və publisistikanın önəmliyi, xalq-aşıq şeiri üslubu, klassik romantik ənənələr və ədəbi üslub, XIX-XX əsr maarifçilik ənənələri, habelə, tarixi mövzu, satirik nəsir, poeziya və dramaturgiyanın davamından bəhs olunub. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı və sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, onların fərqli sərhədləri göstərilir (*“Yazıçıların lütfəti və sovet ədəbiyyatı”*).

“Portretlər” bəlməsində Mirzə İbrahimov, Yaşar Qarayev, Asif Əfəndiyev, Aslan Quliyev, Nazim Rızvan təqdimat predmeti olub. *“Müsahibələr”* bəlməsində 1960-1980-ci illər tənqid və proses (*“Rezonans”*, 7-9 oktyabr 1998), haqiqi ədəbiyyata münasibətdə müstəqil tənqidin mövqeyi (*“7gün”*, 3-11 noyabr, 2007), yeni metodoloji yanaşma meyarları, nəsir haqqında fikirlər və şəxsiyyətlər, islami dinin münasibət, xristian və islami sivilizasiyaların arasında konfliktlər, mətbuatın və işçilərinin mövdu vəziyyəti (*“Vətəndaş həmrəyliyi”* qəzeti, may 2007) analiz edilib. R.Əliyevin *“Səhnəmiz və müasirlərimiz”* (Y. Qarayev), *“Romanizm və realizm”* (Arif Hacıyev), *“Oqiyat bərtəy-mazlığı”* (*“Oqiyat Eloğlu”* tamaşası), *“Tənqidçinin mövqeyi”* (Qulu Xəlilov), *“Cavidan ideyaları əlaməti”* (Y. Qarayev), *“Ədəbi yeniləyir izi ilə”* (Həsən Quliyev) əsərləri ədəbi tənqidçiləri haqqındadır.

Ədəbiyyatşünas-alimin *“Gənçlik və tənqid”*, *“Tənqidçi sənətkarlığı və yazıçı fərdiyyəti”*, *“Nəsir sənətkarlığı və tənqid”*, *“Teatrın nüfuzundan nüfuzların teatrına”* yazıları onun ədəbi icmalları, *“Peyğəmbərlik və kanonik mətnlər”*, *“Orta əsr mədəniyyətimizin tədqiqi”* işi elmi-nəzəri yazılarındadır.

R.Əliyevin *“Təleyin sözü”* kitabındaki *“XX əsrin birinci yarısında Cənubda anadillə ədəbiyyatın inkişafı”* monoqrafiyası üç fəsil və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

“Məşrutə inqilabı illərində poeziya və mətbuatın inkişafı (1906-1911)” fəslində müəllif məşrutə inqilabının təzahürü, sosial-siyasi və beynəlxalq səbəbləri, onun məhiyyəti, mətbuatın, *“Molla Nəsirəddin”* inqilabı münasibəti və məğlubiyətinin səbəblərini aydınlaşdırıb, dövrün hadisələrini əks etdirən siyasi publisistikani, satirik nəsir formalarını, felyeton və pamfletləri, mifing, nümayiş və siyasi məclislərdəki nitqləri səciyyətləndirib. Dövrün bədi nəsir nümunələri fars dilində yaradılıb. Hətta, M.Ə. Rəsulzadə, S.C. Pişəvəri də qəzetləri fars dilində çıxarmağa məcbur olub. Lakin nəsirin və mətbuatın ana dilində inkişafı *“Molla Nəsirəddin”*ə şamil edilir. Jurnal rus çar, osmanlı sultanı, onların irticaçı siyasətini, habelə, milli hərəkatın istiqal və milli dövletçilik qayəsini əks etdirib. İran, Türkiyə və başqa Şərq ölkələrindəki milli azadlıq hərəkatını izləyib, beynəlxalq irticani, yerli istibdadı ifşa edib, satirik qəzet və jurnalları xırda burjuva təbəqələri arasında yayılmasına zəmin yaradıb. Həm Şimali Azərbaycandaqı maarifçi-demokratik mətbuat, həm də cənubdakı və bütün İrandaqı məşrutəçi mətbuat *millətçilik və maarifçi milli təriqət ideyalarından* qüvvət alıb. Poeziya ana dilində inkişafa başlayıb, siyasi-inqilabi motivləri ifadə edib, ilk tədqiqatçıları Cəfər Xəndan, Müciri, M. İbrahimov olub, - deyə müəllif elmi informasiya ötürüb.

Rəhim Əliyev monoqrafiyasında poeziyanın üç üslubda yarandığını: Sabir satirik üslubu, romantik şeir üslubu, xalq şeiri (heca) üslubu, habelə, Seyid Rza Sərraf, Bayraməli Abbaszadə, Əli Nəzmi, Seyid Səlməsi və başqaların haqqında təfsilat verib, poeziyanın Azərbaycan və fars dillərində olduğunu diqqətə çatdırıb.

Müəllif tədqiqatının ikinci fəslində *irtica dövrünün ədəbiyyat və mətbuatını (1911-1922)* izləyib, ictimai-siyasi şəraitə səciiyyətləndirib, inqilabın məğzini xulasa edib, Ş. M. Xiyabani haqqında portret-çerək verib, mətbuatın, publisistikanın ideya-məzmununu ümumiləşdirib, M.Ə. Rəsulzadənin siyasi fəaliyyətini xarakterizə edib, mədəni mühiyyətdən danışib. O, Azərbaycan vətənpərvərliyi, demokratiya və respublika ideyaları, satirik poeziyanın ifadəsində Mirzə Əli Məczüz, Məmmədəli Manafzadə Sabit, Bayraməli Abbaszadə, Ələkbər Daxxuda, Seyid Əşrəfəddin Gilani, Mirzə Əşqi, İrəc Mirzənin rolunu qeyd edib. Rəhim Əliyev nəsirin janr kimi zəifliyi də xatırladıb, S.C. Pişəvəri felyetonlarının kəsərindən nümunələr göstərib.

Alim monoqrafiyasının üçüncü fəsilini *ədəbi prosədə (1923-1941)* həsr edib. Dövrün Rza şah istibadının sosial-siyasi vəziyyətini aydınlaşdırıb, mətbuat və ədəbiyyatşünaslıqdan, nəsir və publisistikadan (S.C. Pişəvəri, Tağı Ərani, Mirzə Bala Məmmədzadə, Məhəmmədəli Təribiyət, Ələkbər Daxxuda, habelə, *“Azar”, “Azərbaycan”, “Asasiy”, “Ordibəhişt”, “Səhənd”, “Fəryadi-Azərbaycan”, “Şahin”, “Şimali-Qərb”* mətbu orqanları) şərhlər verib. Poeziya sahəsində Mir Məchdi Etimad,

Əli Fitrət, Cabbar Əsgərzadə Bağçaban, Həbib Sahir, Məmmədali Səfvət, Məhəmməd Hüseyn Şahriyar, Məmmədali Manafzadə Sabit, İbrahim Zakirdən məlumat verib, ədəbiyyat və mətbuat siyahısını göstərib.

R.Əliyev "Taleyin sözü" kitabının üçüncü hissəsini *Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına* həsr edib. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının XIX əsr və XX əsrin birinci yarısına aid olan ədəbiyyatından yazıb. "Bütövlük rəmzi" adlı başlanğıcda Şahriyardan söz açıb, Cənubi Azərbaycanın dünəni, bu günü və gələcəyindən danışır. Azərbaycan-İran münasibətlərindəki soyuqluğun səbəblərini göstərib, bu soyuqluğu siyasi-mənəvi olaraq dəyərləndirib: *qeyri-təbii, qeyri-İslanı, qeyri-siyasi, qeyri-islami, qeyri-sivilizasion*. Alim Fərzanəyə xüsusi portret-çerçək də həsr edib.

Ədəbiyyatşünas "XIX əsrin birinci yarısında Cənubi Azərbaycanda ədəbiyyat" probleminə geniş yer və vaxt ayırır. Tarixi-siyasi, iqtisadi-mədəni şəraiti xülasə edib, göstərib ki, məsulmən mədəniyyətinin təzkirə ədəbiyyatşünaslığı, səyahətnamə janrı, divan əənələri davamında olub, ictimai-elmi fikri şərtləndirib. Alim XIX əsrin birinci yarısına aid olan Cənub ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətini – onun mənəvi-psixoloji köklərini, Q.Bürhanəddin, Ş.İ.Xətai dövrü ədəbi əənələrindən gələn mürəkkəb bədii xüsusiyyətləri aydınlaşdırıb. Poeziya əənəvi divan şeiri üzərində irəliləyib: bu istiqamət hələ Xətai yaradıcılığında gördüyümüz mühüm bir əlaməti sabit olaraq qoruyub saxlayıb: anadilli şeirdəki iki cür üslubu, iki təfəkkür tipini, iki vəzn növünü dinc olaraq yanaşı inkişaf edirib, –deyə müəllif diqqətə çatdırıb.

Tədqiqatçı şərh edib ki, şifahi xalq ədəbiyyatının inkişafı yazılı mənbələrdə ifadə olunub, bu işdə də *Cənubi Azərbaycan ziyalıları* iştirak edib. Və bu proses klassik şeir formalarının üstünlüyü şəraitində keçib. Ədəbiyyatşünaslığın inkişafı üçün imkanlar yarandıb. Vaqif, Nəbati, Qaracadaği bu sahənin parlaq simaları olub. Klassik şeir üslubu –divan sahəsində Zikri Ərdəbili, Məhəmməd Xəlifə Aciz, Tuti (*Ağbəyim ağa*) kimi sənətkarlar fərqlənib, lakin onların özləri də folklor şeir üslubundan faydalanıblar. Dini poeziyanın nümayəndələri isə Molla Hüseyn Dəxil Marəğayi, Höcət, Nişat, Hacı Xudaverdi, Taib, Məhəmmədəmin Təbrizi, Nizaməddin Məhəmməd Tufarqanlı, Ağa Abdulla Zünuzi, Ağa Əli və başqaları sənətin nəzəri və fəlsəfi problemləri, risala, təzkirə, cüng, divan yaradıcılığı ilə məşğul olub. Müəllif aydınlaşdırıb ki, XIX əsrin nəsr, əsasən, farsca ona görə yazılıb ki, bu, təhsilin farsca olmasından irəli gəlib. Nümayəndələri Əbdülfəttah Gərmərlili Təbrizi, Əbutalib Təbrizi, Mirzə Mustafa Əfşar və başqaları əsas nümayəndələri olub. Məhəmmədəli Tərbizənin kitablarında bir sıra başqa alim və yazıçıların da adı qeyd əlində.

"Sözün mifi (Fonetik sözün və fonetik yazının mənşəyi barədə)" monoqrafiyası tənqidçi-ədəbiyyatşünas Rəhim Əliyevin semiotik dil nəzəriyyəsi istiqamətində fonetik sözün, mifin və fonetik yazının mənşəyi barəsində tədqiqatlarına həsr edilmiş. Kitabda nitqin yaranmasında yazının təyinedici funksiyası izah olunub. Müəllif altı bölmə və nəticə verib.

Birinci bölmədə "Beyinin heyvan və insanlarda işarətanıma orqanı kimi xassəsi" analiz edilib. Müəllif bildirir ki, insan və heyvanda ortaq işarətanıma instinktləri mövcuddur. Bunu iyi, dad-bilmə, görmə, eşitmə orqanlarının kommunikativ işarələri ilə aydınlaşdırıb. Yaddaşın işarətanıma obraz kimi rolunu göstərib. Beyinin kodluğunun əsasında işarə-siqnallar, eyniyyət kimi tanıma bacarığı qeyd olunub.

İkinci bölmədə "Yazı – fərdi beyindən kənarda yaranan sosial yaddaş forması və kommunikativ işarə sistemi kimi" araşdırılıb. Yəni buraya fərdi və sosial işarə anlayışı, təbii təqlid (nişan yaratma və yazı mənbəyi), eşitmə, fonetik yazıya qədərki mərhələ (boğaz ilə təfəkkür olunan işarə səslərin yaranması), ilk fonetik sözlərin doğuluşu, əlifba və kitab anlayışları daxil edilib.

Üçüncü bölmədə "Yazılı fonetik söz"dən, *dördüncü bölmədə* isə "Şifahi fonetik söz"dən bəhs olunub. Üçüncü bölmədə sözün fonetik və qrammatik tarixi, onun başqa bir sözü bildirmək xassəsi və qaydaları (*qrammatik normativlik*), fonetik sözün mənyarətma (*işarə*) funksiyaları və onların tarixiyyəti, yazılı fonetik sözün şifahi sözün identikliyinə təmin etməsi, söz-mifin mistikliyi, obyektivliyi və subyektivliyi analiz edilib.

Dördüncü bölmə "Şifahi fonetik söz"ü izah edib. Yəni şifahi sözün (tak) intensiv intonasiya ilə birliyi, sadə fonetik deyimə çevrilməsi, deyimdə iki və daha çox şifahi sözün istifadə, danışğın (*dialoq*) əzbər deyimə mübadiləsi, əzbərlənmiş deyimlərin üçüncü signal sistemi kimi xassəsi,

söyləmlərin mədəni ünsiyyətin mövcudluğu forması olması, yazıda şifahi sözün forma və janrları, şifahi dillərin yaranması və yayılması əhtiva edilib.

Bəşinci bölmə "Fonetik yazının təkamülü", "Yazılı mətn mədəniyyəti"nin araşdırılmasına həsr olunub. Yəni buraya bir sıra məsələlərin izahı daxil edilib. Rəhim Əliyev fonetik yazıya keçid mərhələsi və təkamülü, onun qaydasız və qaydalı dövrləri, yazının təkamülü (*kanonik kitablar*), fonetik yazının funksiyaları, onun əhəmiyyəti, qədim dillər və xalqlar, mətnin yaranması və mətn mədəniyyəti, qədim və milli dillər arasında appozisiya, klassik Azərbaycan ədəbi dili və başqa müddəaların elmi izahı və şərhini verib.

Rəhim Əliyevin *Ədəbiyyat nəzəriyyəsi* haqqında kitabı dərslük deyil, struktural bir tədqiqatdır. Hərətərəfli, dünya ədəbi-fəlsəfi fikrinin qaynaqı formasıdır, – orijinal nəzəriyyə kitabıdır, müasir, normativ olmayan dərslük-əsrədir. Kitab ciddi, dərin, qüvvətli mənbələrə – elmi-fəlsəfi klassikaya dayanıb. O, müəllifin də yazdığı kimi "marksist nəzəriyyə ehkəmindən" – nəzəri modeldən, standartlardan uzaqdır. Kitabın xətarışları, tapıntıları müəllifin ali məktəbdə oxuduğu muhazirələr əsaslanıb. Bu muhazirə, konseptlər isə öz mayası müəllifdən, ədəbiyyatşünaslıqdan, tarixdən, fəlsəfədən, etika və estetikdən – bir sözlə, dini və dünyəvi sivilizasiya dəyərlərindən alıb. Müəllif yazıb: "*Əsərdə klassik filologiyanın və semiotikanın elmi prinsipləri əsas götürülüb*". Sözün, obrazın, mifin, yazı dilinin və mətn nəzəriyyəsinin, dilin mənşəyinin izahı və başqaların alimin həm nəzəri-praktik təfəkkürü, həm də mühakimə, dərk etmə və qiymətləndirmə meyarlarının fərdiyyətə əsaslanıb.

"Ədəbiyyat nəzəriyyəsi"nin birinci fəslə ədəbiyyat haqqında elmin qısa tarixi ilə başlayıb – amma bu qısa tarix əsliyə bir şərtləlikdir. Buraya ədəbiyyatşünaslığın yaranma tarixi, praktik və nəzəri ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi şərh (*janrlarıyla, mətlərləylə*), mətlərin əlvanlığı (*monoteizm kanonizasiya, missionerlik...*), bu mətlərlərin dini və dini olmayan tərəfləri, maarifçilik, intibah, klassisizm, sentimentalizm, romantizm, realizm (*maarifçilik, islam maarifçiliyi, sosial-tənqid başlanğıcı*), naturalizm, simvolizm, ədəbi şərh məktəbləri (*mifoloji, korporativizm, bioqrafik, madani-tarixi, marksist, psixoloji, freydist*), strukturalizm daxilidir. Bu nəzəri bölmələrə baxış mövcud ədəbiyyatşünaslıq və fəlsəfənin müddəaları ilə qidalansa da – təzislər, müddəalar çox halda – alimindir, orijinal elmi təfəkkür və idrakın məhsuludur. Döğrudür, Rəhim Əliyev burada ümumi dünyəvi fəlsəfi cərəyanların ədəbiyyatda – şünaslıqda təzahürünü də davam etdirə bilirdi – məsələn, ekzistensializm, sürrealizm kimi və s.

İkinci fəsilə "*Sözün, mifin və yazı dilinin ortaq mənşəyi*"ndən danışılıb. R.Əliyev sözü maddi cildəndən ayrırıb. Müəllifə görə Söz nə isə başqadır – vəhydən gələndir, simvoldur, işarədir, şüur faktıdır, enerjidir. Bu fəsilə: "Dil nədir?" sualı da cavablandırılıb. Sözün tarixçisi, instinktiv və sosial söz, təfəkkürün sözü identifikasiya etmək xassəsi və şifahi ləhcələrin mənşəyi, Söz yazısının mənşəyi və qısa tarixi, – ibtidai söz yazısının və şifahi nitq qabiliyyətinin qarşılıqlı təsiri, Yazılı söz şifahi sözün identikliyinə əsası və təminatı kimi – bütün şərhlər, izahlar irrasional dərkədə, fəlsəfi plandadır, düşüncürücdür.

Rəhim Əliyev tədqiqatında kitab dilini də məxsusi ayrırıb – sözün maddi cildini şüurdan – simvolik olanlardan – məhlumlaşdırıb. Mədəni-Tarixi-Təcrübə boyu mövcud olanlara realizə edib. Sosial, dini və ədəbi tərəqqidə fonetik yazının roluna – yəni işarə yazısına, səs yazısına üstünlük verilib. Yazılı dil və mətn anlayışları, Söz-işarənin yaddaş sistemləşdirilmə potensialı, Əzbər və yazılı söz sıralarının yaddaşda dünyanın virtual obrazını yaratmaq xassəsi, Söz-mif, onun mifliyi və mistikliyi, obyektivliyi və subyektivliyi, Fonetik dil söz, güc və varis hakimiyyətinin mənbəyi kimi, Qədim dillər və janrlar haqqında, Mətlərlərin kanonlaşdırılması, Mətn mədəniyyətinin vahidliyi və fasiləsizliyi, Monoteizm və qədim ədəbi dillər, Klassik Azərbaycan ədəbi dili, Qədim və milli ədəbi dillər oppozisiyası, Milli kilsə anlayışı, – bütün bunların hamısı analitik çözümlüb. Göründüyü kimi, təsnifat yaradıcıdır, silsilələrdə, orijinal fikrin, mühakiməli və məntiqi idrakın nəticələridir.

Tədqiqatın üçüncü bölmə – *dünyanın ədəbi sözlə və mətlə qavrayışı (fərdi)* fəsilidir. Bu fəsilədə alim kifayət qədər mütəhərrikdir, özünəməxsusdur. Sözün fəlsəfi dili ilə danışır, sözün fəlsəfəsini öz dərk, duyumu, qavrayışı ilə açıb, yozub... Alim bu fəsilədə sözün, mifin, ədəbi obra-

zın yaradılmasına – ideal dərkdə yaşayıb. Müəllifə görə söz – əbədi ruh misalında, ideal başlanğıcda – əzəldə və sonucdadır.

“Ədəbiyyat nədir? Onun predmeti və tarixi funksiyaları” bölümünü Rəhim Əliyev dördüncü fəsildə verir. Bu fəsil ümumi desək, mətnşünaslıq fəsidir. Buraya daxildir: Ədəbiyyatın predmeti və tarixi funksiyaları. Alim dünyanın ədəbi təsvirinin ilk yazılı mətnlərlə başladığını şərh edib. Həsab edib ki, kanonik mətnlər müasir mətn mədəniyyətinin və ədəbi mətnin ilk forması olub. Müqəddəs mətnlər çoxfunksiyalıdır. Sonra alim intibah dövrünə qədərki dini yaradıcılığa, fərdi müəllif yaradıcılığı və folklor mənşəsinə izah verir. Ədəbiyyatın predmeti, funksiyalarının şərhini də bu fəslə daxildir...

Rəhim Əliyev *beşinci fəsildə* qeyd edib ki, ədəbi əsər əslində dünyanın öz obrazıdır. Bu obraz sözün xassəsidir. Sonra alim müəllif sözündən, dialoq, rəqabət, ədəbi obraz (ümumiliyi, konkretliyi, şərtliliyi və s.), məkan və zaman vəhdəti, ədəbi obrazın növləri, ədəbi növlər, dünyanı obyektiv və proses kimi göstərən obrazlar, süjet və kompozisiya, növ və janrlar, lirik təhkiyə, vəzn, forma və onun şərtliliyi, folklor və janr anlayışı, epik təhkiyənin tarixi formalarından yeni nəfəsdə söz əqib.

Nəzəriyyəçi alim altıncı fəsildə – *ədəbi əsərin yaradılması və ədəbi prosesa daxil olmasının* izahında da yeni nəfəs götürür. Burada diqqət mətnyaratma prosesinə, yaradıcı şəxsiyyət fərdiyyətinə, habelə, ədəbi mühit, ədəbi proses və dünya ədəbi prosesi amilinə doğru yönəldilib. Alim aydınlaşdırıb ki, ədəbi əsər və ədəbi proses birliyində kitab, nitq və fərdi mətnyaratma ayrılmazdır, bu üçlük variantlılığa malikdir. Həm də ədəbi variantyaratmanın üsulları, tarixi-psixoloji mərhələləri, milli fərdliyi, habelə, yaradıcı şəxsiyyət və ədəbi mətnyaratma fərdiyyəti, ədəbi əsərin yaradılmasının tarixi konkretliyi və bədiiyi, milli və bəşəri proses özümlüyü konkret tezislərdə fikir müəyyənləyi qazanıb.

Filologiya elmləri doktoru Rəhim Əliyevin ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində tədqiqatları 2006–2008-ci illərin nəticəsidir. 2012-ci ildə əsərə yenidən qayıdıb, təkmilləşdirilmiş nəşrini çap etdirib.

Rəhim Əliyev müdrikliyi vicdanla üzvi şəkildə birləşdirən alimdir. Doğrudan da, vicdanlı ağıl həqiqi ziyalının mənavi siması olmalıdır. Bu isə R.Əliyev mövqeyinin həm də dürüstlüyü, ədalətli, etibarlı və etirafı olmağında təzahür edir. Rəhim Əliyevin aydın, məqsədli ciddi hədəfləri vardır. O, özünə, ruhuna, idrakına yaxın aktual problemlərdən yazıb onları həlli ilə intensiv, ısrarlı məşğul olur. İndi Rəhim Əliyev öz mövzularını, öz problemləri olan nüfuzlu Azərbaycan ziyalıdır. Rəhim Əliyev tədqiqatlarında az mənbə göstərir. Fikrimizcə, bu, onun qədim sivilizasiyalar tarixi, Şorq və Qorb mədəniyyəti, formasıyalar tarixi, fəlsəfə və din tarixi, ədəbi-ictimai və bəii-estetik fikir tarixi ilə, əsaslı mənbələr, qaynaqlar, arxivlər və əlyazmalarla intensiv məşğul olması ilə bağlıdır. O, elmi-tarixi dünyagörüşünü, idrak yaddaşını daim təzələyir, zənginləşdirir, elmi-fəlsəfi təcrübəni öyrənib, özünün müstəqil analizləri ilə birlikdə yığurub, tamladıq elmi-nəzəri fikrə tətbiq edir. Yox, bu, qətiyyətlə başlanğıcdan yayınmaq, onu unutmaq, ondan uzaqlaşmaq deyil. Rəhim müəllim yaradıcı, müstəqil, orijinal təfəkkür sahibidir. “Sözün mifi”, “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” kimi əsərləri bunu aydın ifadə edir. Fakt-qaynaq onun üçün hələ müddəə, nəticə deyil, onlara aparən vasitəsidir, üsuldur, yoldur.

R.Əliyevin vikipediya ilə maraqlandıq. Çox yığcam bir ensiklopedik bioqrafiya verir. Həyatının əsas tarixləri, əsərlərinin siyahısı və gülümsəz şəkli. Vəssalam. Və deyim ki, sadəlik və konkretlik, aydınlıq və səmimiyyət Rəhim Əliyevin səciyyəvi keyfiyyətidir. Sadə danışmaq, aydın yazmaq, təmkinli olmaq, səmimi rəftar, ustalara ehtiram, çağdaşlara sayğı, gənclərə kömək, dost-tanışa qayğı və rəğbət Rəhim Əliyevin mənavi-əxlaqi simasıdır.

Bu sadə, zəhmətkeş alim sanki etinasız adamdır, heç bir ambisiya güdməz, iddialı görünməz. Daim umacaqsız və təmkinli olar. Sanki onun ədəbiyyat institutundan heç bir alacağı yoxdur. Hətta, – öz sözüdür – heç vaxt ədəbiyyatın çörəyi ilə dolanmayıb. İnstitutun dəhlizləri ilə aram-aram, təmkinli irəliləyər, kənardan laubalı təsir bağışlayar, ətrafa sanki etina etməz. Rəhim müəllim Müdafiə Şuralarında qısa, aydın, məntiqli, tezislərlə danışar, iradlarını deyər və kürsüdən düşüb gedər. Lovğalıq, təkbəbbür, xudbinlik onun təbiətinə, fitrətinə yaddır. Rəhim Əliyev qüruru da aymaz. Kiməsə öyüd-nəsihət verməyi də xoşlamaz. Onun özünəməxsus şəkəri vardır. Mən onu belə görmüşəm, belə müşahidə etmişəm.

Rəhim Əliyev informasiyalı, erudisiyalı, idraklı alimdir. Ədəbiyyat tarixinin (habelə, dünya, cənub ədəbiyyatı tarixi) konkret dövrlərindən danışmağı xoşlayır. Nəinki uzun əsərlərin dünya ədəbiyyatı, habelə, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindən, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Ş.İ. Xətai kimi şəxsiyyətlərin tarixi-ədəbi dövründən söz açmağa özünü cətiyəclı bilir. Maraqla, detallarla danışmağa həvəs göstərir. Mən bunun bir sıra hallarda şahidi olmuşam. Bir dəfə isə Qubaya, professor Nəzif Qəhrəmanlıni ziyarətə gedəndə yol boyu tariximizin ən müxtəlif dövrlərindən, Xətai və Nadir şah zamanından ələ həzlə danışdı ki!

Mən bakalavrlara, magistrələrə müəllimlə oxuyanda, doktorantlara məsləhətlər verəndə onlara həmişə Rəhim müəllimin “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” kitabını oxumağı məsləhət görmüşəm. Çünki bu kitabın bir universallıq dəyəri vardır.

AYB-nin üzvü Rəhim Əliyev 1980-ci illərdən bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. Bu sahədə “Göndərilməmiş məktub” (1984), “Bütövlənmiş borc” (1995), “Zülmətdə çəhrayı” (2014) və “Qoşulub qaçmayan qız” (2017) kitablarının müəllifidir. O, mətbuatda publisistik yazıları ilə də çıxışlar edir.

6 noyabr 2020-ci ildə filologiya elminin nüfuzlu nümayəndəsinin 70 yaşı tamam olur. Bu fərəhli yubiley münasibətilə biz Rəhim Nadir oğlu Əliyevi AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəhbərliyi və səmimi kollektivi adından ürəkdən təbrik edirik, ona möhkəm can sağlığı, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.